บทที่ 3

ผีปู่แสะย่าแสะและพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ

เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะมีความเกี่ยวพันกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ ในขณะที่เรื่องเล่ากล่าวถึงผีปู่แสะย่าแสะ พิธีกรรมก็เป็นการกระทำต่อผีปู่แสะย่าแสะ ดังนั้นเรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะ และพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ ต่างเกี่ยวข้องกับ "ผีปู่แสะย่าแสะ" ความเกี่ยวพันระหว่างเรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะเช่นนี้ ทำให้เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะมีลักษณะเป็นศาสนนิทาน เพราะศาสนนิทาน *"มักจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับเทพเจ้าหรือผู้ที่เชื่อถือว่าเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อทางศาสนาซึ่งรวมถึงเทวดา นางฟ้า นางไม้ สัตว์หรือหรือมนุษย์ ผี และแตกต่างกับที่ปรากฏในเทพนิยายคือ เมื่อปรากฏในศาสนนิทานจะมีบทบาทเป็นตัวเอกของเรื่อง* (วรรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน, 2531: 124) และจึงทำให้ศาสนนิทานมักจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ศาสนนิทานเกี่ยวกับเจ้าชายทิงโอรสของขุนเทือง เจ้าเมืองเงินยาง สอนให้ชาวบ้านสานไผ่เป็นรูปตาเหลว ซึ่งเป็นพิธีกรรมหนึ่งเกี่ยวกับพิธีกรรมปลูกข้าวครั้งแรก ในที่นี้ เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับผี และเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ

มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนนิทานกับพิธีกรรมมานานแล้ว และมักสนใจกันในแง่ศาสนนิทานกับพิธีกรรม อะไรเกิดก่อนกัน แต่การศึกษานี้ไม่มีข้อยุติ เพราะไม่สามารถพิสูจน์ได้ การศึกษาในที่นี้ก็ไม่ได้สนใจประเด็นดังกล่าว แต่อย่างที่ Malefijt (1968: 188-189) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนนิทานกับพิธีกรรมไว้ว่า ศาสนนิทานและพิธีกรรมไม่ได้เกี่ยวพันกัน เพราะต่างเป็นองค์ประกอบของกันและกัน หรือเป็นแรงเสริมของกันและกัน แต่เป็นเพราะทั้งเรื่องเล่าและพิธีกรรมต่างตั้งอยู่บนพื้นฐานทางความเชื่อทางศาสนาอย่างเดียวกัน ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า หากจะศึกษาเรื่องเล่าที่เกี่ยวพันกับพิธีกรรม ก็ไม่ควรละเลยพิธีกรรม เพราะพิธีกรรมซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่ออย่างเดียวกับเรื่องเล่า จะช่วยเสริมการศึกษาเรื่องเล่าให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในบทนี้จะกล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่แสะย่าแสะและพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการทำความเข้าใจการใช้เรื่องเล่าผีปู่แสะย่าแสะในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความเป็นมาของผีปู่แสะย่าแสะ

การศึกษานิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะที่ผ่านมา ต่างมองว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะนี้ เป็นพิธีกรรมและความเชื่อของชนชาติลัวะ ต่อมาคนไทยรับมายึดถือปฏิบัติ และพิธีกรรมและความเชื่อนี้เป็นพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผี เมื่อพุทธศาสนาแพร่เข้ามายังเมืองเชียงใหม่ จึงได้ผนวกความเชื่อเกี่ยวกับพุทธเข้ากับพิธีกรรมและความเชื่อนั้น แต่ผู้วิจัยมีความเห็นตรงข้ามกับการศึกษาเหล่านั้น ซึ่งจะได้อภิปรายต่อไปข้างหน้า อย่างไรก็ตาม การศึกษาในประเด็นทั้งสองนี้ มีอุปสรรคในด้านเอกสารที่เกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องอาศัยการตีความหลักฐานเท่าที่มีอยู่

ประเด็นแรก นักวิชาการที่ศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะ ลงความเห็นว่า พิธีกรรมนี้มีมาตั้งแต่ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือ เป็นพิธีกรรมชนชาติลัวะซึ่งเป็นชนพื้นเมืองก่อนตั้งเมืองเชียงใหม่ ต่อมาชาวไทยวนได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองเชียงใหม่ปัจจุบัน และมีอำนาจเหนือชนชาติลัวะ แล้วชาวไทยวนรับเอาความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะไปยึดถือ ทั้งยังประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะเป็นพิธีกรรมของหลวง (สงวน โชติสุขรัตน์, 2509; Kraisri Nimmanhaeminda, 1967; และผู้ที่อ้างอิงงานของ Kraisri Nimmanhaeminda เช่น กิตติ แก่นจำปี, 2524-2525; Wijeyewardene, 1986; Rhum, 1987)

แต่ผู้วิจัยไม่พบหลักฐานยืนยันความเห็นดังกล่าว เท่าที่พบหลักฐานเกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ มีใน **ตำนานพื้นเมืองล้านนาเชียงใหม่** (สมศักดิ์ วุฒิเฟย, ปริวรรต, 2524: 19-21) กล่าวว่า ในสมัยท้าวแม่กุ (พ.ศ. 2094-2107) บ้านเมืองเกิดภัยพิบัติเพราะเหตุ 11 ประการ ใน "*เหตุถ้วน 9 นั้นด้วยห้ามคนทั้งหลายบ่หื้อไปบริกรรมบูชาแกมเลี้ยงยังเทวดาอารักษ์เจ่นบ้านเจ่นเมือง และเสาหินอินทขิล และกุมภัณฑ์ทั้ง 6 ตน และปู่แสะย่าแสะคอยเหนือคอยใต้ก็ห้ามเสียบ่หื้อได้ไปเลี้ยงหั้นแล*" หากข้อความในหลักฐานนี้เป็นจริง พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะก็จะมีตั้งแต่ก่อนสมัยท้าวแม่กุ ส่วนจะก่อนเพียงไรนั้นไม่รู้แน่ อย่างไรก็ตาม ใน **ตำนานจามเทวีวงศ์** และ **ตำนานสุวรรณคำแดงหรือตำนานเจ้าอินทขิล** [รวมอยู่ใน **ประชุมตำนานล้านนาไทย** ของสงวน โชติสุขรัตน์ (2515)] เป็นตำนานที่ว่าด้วยการสร้าง

เมืองเชียงใหม่ ไม่ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับผีปู่แสะย่าแสะเลย ใน ตำนานมูลศาสนา (กรมศิลปากร, 2519) และ ชินกาลมาลีปกรณ์ (แสง มนวิทูร, 2518) ก็ไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับผีปู่แสะย่าแสะเหมือนกัน ทั้งที่เป็นเอกสารประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในล้านนาช่วงตั้งแต่พุทธกาลจนถึงก่อนสิ้นราชวงศ์มังราย และเท่าที่ทราบ จากเอกสารโบราณที่มีนักวิชาการปัจจุบันได้อ่าน ก็ไม่ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ มีเพียง อวหาร 25 ประการ (เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย, สถาบันวิจัยสังคม, ไมโครฟิล์ม)* และ ตำนานเชียงใหม่/พิธีเลี้ยงปู่แสะย่าแสะ (เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย, สถาบันวิจัยสังคม, ไมโครฟิล์ม)** ซึ่งก็ไม่มีข้อความใดแสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะเป็นพิธีกรรมของชาวลัวะ และชาวไทยวนรับมาปฏิบัติ

ข้อที่น่าสนใจ คือ พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะเป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นที่เชิงดอยสุเทพและเชิงดอยคำ หรือในเอกสารโบราณใช้ว่า *ดอยเหนือ* และ *ดอยใต้* ทั้งดอยสุเทพและดอยคำเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ จึงทำให้เห็นว่า พิธีกรรมเลี้ยงผีนี้เกี่ยวข้องกับพระธาตุบนภูเขาของเมืองเชียงใหม่

ใน ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ (กรมศิลปากร, 2510) กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้เสด็จมายังดอยสุเทพ (ในเอกสารเรียกว่า *ดอยอุจฉุปัพพต*) *ย่าแสะแม่ลูก* ได้ถวายข้าวแก่พระพุทธเจ้า พระองค์ก็ได้ประทานพระเกศาธาตุให้ย่าแสะแม่ลูกรักษาไว้ กาลข้างหน้า *สุมนภิกษุ* จะนำพระธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ดอยสุเทพนี้ ลูกย่าแสะมีความเลื่อมใสพระพุทธเจ้ามากจึงบวชเป็นภิกษุ ต่อมาลาสิกขาบวชเป็นฤาษีแทน ได้ชื่อว่า *สุเทวรสี* ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ นี้ได้สร้างย่าแสะและสุเทวฤษีเป็นคนพื้นถิ่นที่รักษาพระเกศาธาตุก่อนที่พระธาตุจะมา

---

* ผู้วิจัยขอขอบคุณ อาจารย์สรัสวดี อ๋องสกุล ที่กรุณาให้เอกสารปริวรรตส่วนที่เกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะแก่ข้าพเจ้า เพื่อประโยชน์ในการศึกษานี้

** ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณวิธูร บัวแดง ที่กรุณาให้เอกสารชิ้นนี้แก่ข้าพเจ้า และขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บำเพ็ญ ระวิน ที่กรุณาปริวรรตส่วนที่เกี่ยวกับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประดิษฐาน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผู้เขียนตำนาน (หรือคนเชียงใหม่) ได้สร้างย่าแสะขึ้นมาให้มีหน้าที่รักษาพระเกศาธาตุโดยเฉพาะ เราจึงไม่พบย่าแสะในเอกสารอื่น จริงอยู่ เราจะพบสุเทวฤษีเป็นตัวละครสำคัญในการสร้างเมืองเชียงใหม่ แต่สุเทวฤษีในตำนานต่าง ๆ เป็นตัวละครที่มีอายุหลังสมัยพุทธกาลนานมาก คือ ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ผู้เขียน **ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ** คงต้องการเชื่อมโยงความเชื่อเดิมเกี่ยวกับสุเทวฤษีกับความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุดอยสุเทพที่เข้ามาใหม่ จึงได้สร้างให้สุเทวฤษีมาเป็นผู้หนึ่งที่รับพระเกศาธาตุจากพระพุทธเจ้า และสร้างย่าแสะให้เป็นแม่ของสุเทวฤษี*

ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ กล่าวว่า พระสุมนเถระอัญเชิญพระธาตุมาจากสุโขทัยในสมัยพญากือนา (ประมาณ พ.ศ. 1912) และบรรจุไว้ที่วัดสวนดอก พระธาตุได้แสดงปฏิหาริย์แยกเป็น 2 องค์ พญากือนาจึงอัญเชิญอีกองค์หนึ่งไปประดิษฐานยัง *"เสฏฐถาน"* โดยอัญเชิญขึ้นไว้บนช้างให้ช้างพาไป ช้างได้นำพระธาตุไปยังยอดดอยสุเทพ พญากือนาจึงสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุบนดอยสุเทพ (กรมศิลปากร, 2510: 47-52) แต่กลับไม่ปรากฏเรื่องราวของพระธาตุดอยสุเทพใน **ตำนานมูลศาสนา** และ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ทั้งที่เอกสารทั้ง 2 ชิ้นนี้กล่าวถึงการอัญเชิญพระธาตุมาจากสุโขทัยของพระสุมนเถระ ตามประวัติเอกสารทั้ง 2 ชิ้นนี้น่าจะเขียนขึ้นประมาณ พ.ศ. 2060-2071 (ตรงกับสมัยพญาแก้ว และพญาเกศเชษฐราช) ผู้วิจัยคิดว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นไปได้ 2 ทาง ทางแรก อาจเป็นไปได้ว่าในช่วงที่ผู้แต่ง **ตำนานมูลศาสนา** และ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ยังไม่มีพระธาตุดอยสุเทพอย่างที่ **ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ** กล่าวไว้ หรืออีกทางหนึ่ง พระธาตุดอยสุเทพมีแล้วตามที่ **ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ** กล่าวไว้ แต่ไม่ได้มีความสำคัญสำหรับคนเชียงใหม่ ไม่ว่าจะเป็นไปในทางใด พระธาตุดอยสุเทพก็ไม่มีความหมาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

* ข้อสังเกตเพิ่มเติม คำว่า *"แสะ"* ใน **พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง** (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2533: 1336) ให้ความหมายว่า *"ก. ถาก, ถาง, ตาย - อาการที่ใช้เสียมเป็นต้นกระแทกออกไปจากตัวเพื่อให้หญ้าเป็นต้นหลุดออกจากที่ แต่ไม่ลึกลงไปในดิน ถ้าลึกลงไปเล็กน้อยเรียกว่า สุ น. ชื่อผีบรรพบุรุษของลวะและยอมรับเป็นผีประจำเมืองเชียงใหม่ด้วย เรียกว่า ผีปู่แสะย่าแสะ"* ที่ผู้เขียนตำนานให้ชื่อว่า *ย่าแสะ* นั้น อาจหมายถึงคนแรกที่มาหักร้างถางพงบริเวณเชิงดอยสุเทพ เพื่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัย

สำหรับคนเชียงใหม่จนถึงสมัยพญาแก้ว หรือสมัยพญาเชษฐราชเป็นอย่างน้อย เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระธาตุดอยสุเทพใน ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ ก็มาจบที่สมัยพญาแก้วด้วย

จากหลักฐานที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า ผีปู่แสะย่าแสะเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพุทธศาสนาในเมืองเชียงใหม่ ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับชนชาติลัวะดังนักวิชาการได้กล่าวไว้ กล่าวคือ ผีปู่แสะย่าแสะถูกสร้างขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่รักษาพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะมีพระธาตุมาประดิษฐานยังดอยสุเทพ ความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่แสะย่าแสะนี้ คงมีมาเมื่อพระธาตุดอยสุเทพมีความสำคัญต่อชาวเชียงใหม่ และมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อชาวเชียงใหม่ได้เชื่อมโยงพระธาตุดอยสุเทพกับพระธาตุดอยคำเข้าด้วยกัน ปัญหามีอยู่ว่า พระธาตุดอยสุเทพมีความสำคัญต่อชาวเชียงใหม่เมื่อไร ข้อนี้ผู้เขียนไม่สามารถตอบได้ เพราะข้อจำกัดในเรื่องการอ่านเอกสารพื้นเมือง และแม้ได้สอบถามผู้รู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนาบางท่าน ก็ได้รับคำอธิบายที่ไม่ชัดเจน

มีเอกสารอีกชิ้นหนึ่งที่ควรกล่าวถึง คือ "คำอัญเชิญ ผีปู่แสะ-ย่าแสะ" (Kraisri Nimmanhaeminde, 1967: 207-225) เอกสารชิ้นนี้ ตั้งเข้า หรือผู้ประกอบพิธีกรรม ใช้กล่าวอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะในพิธี *พญาสิงห์* นำไปมอบให้ *แสนวิเศษ* ที่แม่เหียะ (กิติ แก่นจำปี, 2524-2525: 132) เป็นเอกสารที่น่าจะเขียนขึ้นในสมัย *พระยาคำฝั้น* (พ.ศ. 2366-2368) เพราะในเอกสารกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

> *บัดนี้เราผู้ข้าเท่าขอตอนประวอนหลายสิ่ง ขอให้เจ้าจอมมิ่งตนเสวยเมือง เจ้าตระกูลเรืองหน่อหล้าฝ่ายหน้าหอคำ ทั้งเจ้าราชวงศาธิราชอันว่าเชื้อเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว เจ้าราชบุตรชุดน และเจ้าสิงสาสน์ราชบุตรตนท้าวอธิราช 32 ตน พร้อมเหนือสนามท้าวหมื่นขุนแสนจเรสักขีล่ามสิกขานักปราชญ์ ไพร่ราชประชานริทร์ อันอยู่เหนือแผ่นดินเมืองเชียงใหม่ ชุดนชุดนขออย่าหื้อมีกังวลและอาพาธ พยาธิ โรควยุลาเกณฑ์ขออย่ามาใกล้ หื้อหลีกเว้นหนีไปเสียที่แดนเมือง. . .*

"*เจ้าตระกูลเรืองหน่อหล้าฝ่ายหน้าหอคำ*" น่าจะหมายถึง *พระยาอุปราชพุทธวงศ์* เพราะตามประวัติศาสตร์ล้านนา บุตร *นายพ่อเรือง* มีเพียง *พระยาอุปราชพุทธวงศ์* เท่านั้นที่ได้รับตำแหน่ง

พระยาอุปราชหรือเจ้าหอหน้า และอยู่ในสมัย *พระยาคำฟั้น* (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2529: 53-60)

ในคำอัญเชิญกล่าวถึงปู่สะย่าสะว่า *"อันอยู่รักษาดินเขาดอยสุเทพอุฉุบันพตา คือว่าดอยสุเทพเจ้า และรักษาเขตสีมาเมืองเชียงใหม่"* เราจึงรู้แน่ว่า ในสมัย *พระยาคำฟั้น* ผีปู่สะย่าสะมีบทบาทเป็นผีรักษาเชิงดอยสุเทพ และรักษาเมืองเชียงใหม่ มี *"กุมภัณฑ์ตนอยู่รักษามหาชินธาตุเจ้า อันอยู่ยังดอยอุฉุบันพตาเค้าดอยสุเทพ"* ส่วน *". . .พระฤาษีเจ้าตนเป็นเหง้าตนเป็นเค้าก่อตั้งแปลงเมืองมา"* จะเห็นว่า ในสมัยนี้ผีปู่สะย่าสะได้เปลี่ยนหน้าที่จากผีรักษาพระเกศาธาตุ มาเป็นผีรักษาเชิงดอยสุเทพ และรักษาเมืองเชียงใหม่

ประเด็นที่สอง นักวิชาการที่ศึกษาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีปู่สะย่าสะ ยังลงความเห็นกันว่า ความเชื่อนี้เริ่มจากความเชื่อเรื่องผี ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาแพร่เข้ามายังเมืองเชียงใหม่ ก็ได้ผนวกเอาความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาเข้าไป แต่ผู้วิจัยมีความเห็นตรงกันข้าม พิธีกรรมนี้น่าจะเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนามาก่อน แล้วจึงผนวกความเชื่อเรื่องผีเข้าไปในภายหลัง

ใน อวหาร 25 ประการ กล่าวถึงพิธีกรรม *อุปสมบทกัมม์* ของชาวเมืองเชียงใหม่ ว่าเมื่อถึงเดือน 1 พระสงฆ์จะมาประชุมพร้อมกันที่วัดพระสิงห์ เพื่อสำรวจว่าจะมีลูกศิษย์วัดบวชพระในปีนั้นทั้งหมดจำนวนเท่าไร แล้วนำกราบทูลเจ้าเมือง เจ้าเมืองก็จะประกอบพิธีกรรมอุปสมบทพระใหม่ให้ทันวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 7 หลังจากที่บวชพระใหม่แล้ว ในเดือน 8 ก็ให้แบ่งพระใหม่ออกเป็น 2 ส่วน *"เกิ่ง 1 ไปเมตตาพระเกิดดอยเหนือ เกิ่ง 1 ขึ้นดอยใต้"* ความเกี่ยวข้องของพระบวชใหม่กับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่สะย่าสะนี้ ปรากฏไม่ชัดเจนนักใน ตำนานเชียงใหม่/พิธีเลี้ยงปู่สะย่าสะ เอกสารชิ้นนี้กล่าวเพียงว่า

คันถึงอาชาปเวณีเดือน 8 ออกมาแลรุ่งปีไหน เขาก็เอาควายผู้ดำบดีหำเที่อนั้นแล บ่เสียลักขณะที่ไหนนั้นไปเลี้ยงปู่สะย่าสะอยู่ดอยเหนือที่ตีนดอยอุจฉุปัพพตะคือตีนดอยสุเทพนั้น ตวงไปเลี้ยงย่าสะอยู่ดอยใต้ที่ตีนดอยคำริมน้ำแม่เหียะ ฝายน้ำทังเหนือหั้นตัว 1 คันจักพลิกัมม์ปูชาแกมเลี้ยงปู่สะย่าสะดอยเหนือดอยใต้นั้น หื้อได้ไปนิมนต์เอาสารุปพระเจ้าอยีนองค์ 1 สูงหื้อพอเก้าสอกอันท่านแต้มใส่ผ้าชื่อวาพระบฎ อันท่านสวดแล้วนั้นไขเมตตาโปรดอัสเดิม หื้อเอา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไปกางห้อยต้นไม้ไว้ที่เราจักพลิกัมม์ปูชาแกมเลี้ยงปูและย่าและหั้น ค์หื้อได้ไปนิมนต์เอาเจ้าภิกขุอันเน็กใหม่หื้อพอ 8 ตน ไปสูตอบรมพระบฏนั้นเทื่อ. . .

แต่เดิมคงได้มีพิธีกรรม *อุปสมบทกัมม์* และพระบวชใหม่ต้องไปประกอบพิธีกรรม *สูตอบรมพระบฏ* ที่เชิงดอยสุเทพและเชิงดอยคำ เพราะดอยสุเทพและดอยคำมีพระธาตุประดิษฐานอยู่ จึงเท่ากับเป็นการบูชาพระธาตุ และเพื่อให้เป็นบุญธรรมมากขึ้น ก็ได้สร้างพระบฏรูปพระพุทธเจ้าประทับยืนมาบูชา

ความสำคัญของพระบฏต่อชาวเชียงใหม่ ยังปรากฏใน **รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่ : หลักฐานประวัติศาสตร์** (สรัสวดี อ๋องสกุล, ปริวรรต, 2534) ในเอกสารนี้กล่าวว่า ปี พ.ศ. 2327 (ตรงกับสมัย *พระเจ้ากาวิละ*) เจ้าเมืองเชียงใหม่มีหมายเกี่ยวกับพวกล้วะว่า ". . .*อย่าหื้อได้ซื้อทาวาจา กินชิ้นเบี้อลูกเงินและ หิงสาราวี วิตักบิบเบียนข่มเหงเอาลูกร้างหลานสาวส่งคราวน้ำคราวบก หาบหญ้าช้างหญ้าม้า อยู่มื้อทือครัว ขุดดือทือถาง อย่าหามพระบตผืนหลวงขึ้นพระเกิดดอยเหนือดอยใต้ หามพระแก้วพระสิงห์. . .*" (2534: 112) และในปี พ.ศ. 2378 (ตรงกับสมัย *พระยาพุทธวงศ์*) เจ้าเมืองเชียงใหม่มีหมายเกี่ยวกับไพร่ล้วะว่า ". . .*อย่าได้ซื้อทาวาจา กินชิ้นเบี้ยลูกเงินและ หิงสา ราวีวิตักบิบเบียน ข่มเหงเอาลูกร้างหลานสาว ส่งคราวน้ำคราวบก หาบหญ้าช้างหญ้าม้า อยู่มื้อทือครัว ขุดดือทือถาง อย่าหื้อหามพระบตผืนหลวงขึ้นพระเกิดดอยเหนือดอยใต้ หามพระแก้วพระสิงห์. . .*" (2534: 111) ในเอกสารไม่ได้กล่าวว่า *หามพระบตผืนหลวงขึ้นพระเกิดดอยเหนือดอยใต้* เพื่ออะไร แต่ก็น่าสันนิษฐานได้ว่า เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการ *สูตอบรมพระบฏ* ของพระบวชใหม่ เพราะมีพระบฏและเกี่ยวข้องกับดอยสุเทพกับดอยคำ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดังได้กล่าวไว้ในตอนที่แล้วว่า ผีปู่และย่าและเป็นผีที่รักษาพระเกศาธาตุ เมื่อประกอบพิธีกรรม *อุปสมบทกัมม์* แล้ว พระบวชใหม่เหล่านั้นต้องไปประกอบพิธีกรรม *สูตอบรมพระบฏ* เพื่อบูชาพระธาตุ ก็ได้บูชาผีเฝ้าพระเกศาธาตุด้วย ต่อมาคงได้มีการผนวกเอาความเชื่อเรื่องการเลี้ยงผีเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง ความสำคัญของพิธีกรรมนี้ได้เปลี่ยนเป็นการเลี้ยงผีปู่และย่าและในเวลาต่อมา

การเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะกระทำขึ้น เพื่อขอความช่วยเหลือจากผีปู่แสะย่าแสะหลายอย่าง ใน "คำอัญเชิญ ปู่แสะ-ย่าแสะ" กล่าวไว้ว่า

บัดนี้เราผู้ข้าเท่าขอตอนประวอนหลายสิ่ง ขอให้เจ้าจอมมิ่งตนเสวยเมือง เจ้าตระกูลเรืองหน่อหล้าฝ่ายหน้าหอคำ ทั้งเจ้าราชวงศาธิราชอันว่าเชื้อเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว เจ้าราชบุตรชุดน และเจ้าสิงสาสน์ราชบุตรดนท้าวอธิราช 32 ตน พร้อมเหนือสนามท้าวหมื่นขุนแสนจเรสักขิล่ามสิกขานักปราชญ์ ไพร่ราชประชานิกร์ อันอยู่เหนือแผ่นดินเมืองเชียงใหม่ ชุดนชุดนออย่าหื้อมีกังวลและอาพาธ พยาธิ โรควภยลาเภทย์ออย่ามาใกล้ หื้อหลีกเว้นหนีไปเสียที่แดนเมือง ผู้ข้าขอหื้อปู่เจ้าย่าเจ้าจุ่งสั่งปกปักรักษายังผู้ข้าทั้งหลาย และสัฐานประเทศเขตเมืองเชียงใหม่ ขอหื้อรักษาสัตว์น้อยใหญ่ชุดัว ทั้งช้างม้างัวควายเป็ดไก่หมูหมา ซึ่งบรรดาว่าอันมีในเขตบ้านเมืองเชียงใหม่ที่นี้ หื้อเลี้ยงชุดน ชุดนชุดัว ภัยอันเพิงกล้วอย่าหื้อมาใกล้ หื้อหลีกเว้นจากแดนเมือง ข้าขอทั้งน้ำฝ้าและสายฝน ขอตกลงมาแต่ปนฟากฟ้า หื้อคนทั้งหลายได้หว่านกล้าและไถนา คือนิชะลูกส้มของหวาน พร้าวตาลกล้วยอ้อยหมากพลู ก็หื้อดิงามคู่เรื้อ หื้อเป็นหน่วยลูกติดตามฤดูชุดัน อย่าหื้อตกหล่นขวั้นและสาขา ล้วะเยียะไร่อย่าหื้อตายคา ไทยเยียะนาอย่าหื้อตายแดดและเหี่ยวแห้ง อย่าขาดแล้งสักเดือน ตั้งวันนี้ไปภายหน้า จุ่งหื้อเจ้าผู้ข้าชุดนชุพระองค์ หื้อมิโชคมิลาภสักการอย่าหื้อขาดสักวันสักยามสักปีสักเดือน หื้อได้โชคช้างโชคม้าโชคข้าโชคคนโชคเงินโชคคำ แม่นเจ้าผู้ข้าจักกระทำการเยื่องใด ก็หื้อสมฤทธิทุกประการ ขอหื้อได้ดั่งคำจาอันผู้ข้าว่ามานี้จิ่มเทอะ

กล่าวโดยสรุป คำขอจากผีปู่แสะย่าแสะแบ่งได้เป็น 4 อย่าง อย่างแรก ขอให้ผู้คนในเชียงใหม่มีสุขภาพดีไม่มีโรคภัย อย่างที่สอง ขอให้รักษาเมืองเชียงใหม่ อย่างที่สาม ขอให้มีฝนตกบริบูรณ์ และอย่างที่สี่ ขอให้ผู้คนในเชียงใหม่มีโชคลาภ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เกี่ยวกับความเชื่อนี้ Hallett (1988: 57) ได้เข้ามาสำรวจเส้นทางรถไฟที่จะสร้างผ่านเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2430 เขาพบว่าชาวเชียงใหม่มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยสุเทพและเชิงดอยคำ ชาวเชียงใหม่มีความเชื่อว่า การเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะจะทำให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์

กล่าวถึงเฉพาะตำบลแม่เหียะ ความเป็นมาของผีปู่แสะย่าแสะที่อภิปรายมาข้างต้น ไม่มีความสำคัญแก่ชาวบ้านเลย เพราะชาวบ้านถือว่า ผีปู่แสะย่าแสะเป็นผีอยู่รักษาดอยเงิน (ดอยสุเทพ) และดอยคำ พวกเขาเชื่อว่า ผีปู่แสะย่าแสะเดิมเป็นยักษ์กินเนื้อคน ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จมาห้ามไม่ให้กิน แต่ให้กินควายแทน ดังนั้นพวกเขาจึงต้องเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะด้วยควาย ชาวบ้านเชื่อว่า ผีปู่แสะย่าแสะสามารถบันดาลให้มีน้ำฝนน้ำฟ้าตกมาก มีน้ำมาก ปัจจุบันความเชื่อนี้ยังคงมีชาวบ้านพูดถึงอยู่ และพวกเขามักจะอ้างว่า เมื่อก่อนนั้น ขณะที่กำลังประกอบพิธีกรรมจะมีฝนตกลงมาด้วย แต่ความเชื่อนี้กลับไม่ค่อยสำคัญแก่ชาวบ้านมากนัก อาจเป็นเพราะชาวบ้านชาวบ้านไม่ได้ทำนากันแล้ว ความต้องการน้ำจึงลดน้อยลง ผู้วิจัยมีความเห็นว่า มีเหตุผลสำคัญกว่านั้น คือ ความเชื่อว่าผีปู่แสะย่าแสะเป็นยักษ์กินเนื้อคน หากไม่เลี้ยงให้ดี ผีปู่แสะย่าแสะจะมากินชาวบ้าน เป็นความเชื่อที่เด่นมากกว่า ดังนั้น เราจึงได้ยินข้ออ้างเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมด้วยความเชื่ออย่างหลังนี้มากกว่าเรื่องน้ำฝนน้ำฟ้า

พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ

วันเลี้ยง (วันประกอบพิธีกรรม)

ใน อวหาร 25 ประการ กล่าวว่าพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยสุเทพ มีขึ้นใน *"เดือน 8 ออก 5 ค่ำ"* และพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่จามย่าจามที่เชิงดอยคำ* มีขึ้นใน *"เดือน 8 แรม 5 ค่ำ"* ส่วนใน **ตำนานเชียงใหม่/พิธีเลี้ยงปู่แสะย่าแสะ** กล่าวว่า พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะที่เชิงดอยสุเทพ และประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีย่าแสะที่เชิงดอยคำ เมื่อ *"ค่ำถึงอาชาปาเวณีเดือน 8 ออก"*

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

* *ผีปู่จามย่าจาม* นี้ คืออะไร มีความสำคัญและความเป็นมาอย่างไร ผู้วิจัยยังไม่ทราบ แม้ผู้รู้เกี่ยวกับล้านนาคดีที่ได้สอบถาม ก็ยังไม่ทราบกัน เท่าที่ทราบปรากฏเฉพาะในเอกสารนี้เท่านั้น

สุทธิวารี สุวรรณภาชน์ (2508) บันทึกว่า มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะในวันขึ้น 14 ค่ำ แรม 14 ค่ำ เดือน 9 ทางเหนือ (ตรงกับเดือน 7 ทางภาคกลาง) ต่อมาได้เลิกประกอบพิธีกรรมนี้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จนเมื่อเลิกสงครามนั้นแล้วจึงได้ประกอบพิธีกรรมอีกในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ทางเหนือ สงวน โชติสุขรัตน์ (2509: 195) บันทึกว่า พิธีกรรมนี้จัดขึ้นในวันขึ้นหรือแรม 4 ค่ำ เดือน 9 และไกรศรี นิมมานเหมินท์ ไม่ได้กล่าวถึงวันประกอบพิธีกรรม แต่ได้ลงรูปพิธีกรรมที่จัดขึ้นที่ดอยคำไว้ รูปนั้นถ่ายไว้เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2509 (Kraisri Nimmanhaeminde, 1967: 199-200) ซึ่งตรงกับวันแรม 13 ค่ำ เดือน 9

วันประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะได้เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ปัจจุบันชาวบ้านปาจี้บอกว่า พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะที่เชิงดอยสุเทพมีขึ้นในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 9 ทางเหนือ (ปัจจุบันไม่มีการเลี้ยงผีปู่แสะที่ตำบลสุเทพแล้ว) และพิธีกรรมเลี้ยงผีย่าแสะที่เชิงดอยคำมีขึ้นในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 9 ทางเหนือ

<u>ออมเงิน (รวบรวมเงินสำหรับประกอบพิธีกรรม)</u>

ก่อนถึงวันประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีย่าแสะ ชาวบ้านแม่เหียะจะออมเงินกัน กำนันเป็นหัวหน้าเก็บรวบรวมเงิน โดยให้ผู้ใหญ่บ้านแต่ละหมู่บ้านเป็นคนเก็บรวบรวมเงินในหมู่บ้านของตน ผู้ใหญ่บ้านจะมอบหมายให้กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้เก็บรวบรวมเงินจากชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง

เมื่อก่อน เจ้าเมืองเชียงใหม่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม เจ้าเมืองจะส่งคนมาออมเงินชาวบ้าน แล้วนำเงินเหล่านั้นไปซื้อควายและเครื่องครัว หรือเครื่องเลี้ยงผีให้ชาวบ้าน ต่อมาประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา เจ้าเมืองมอบหมายให้ *แสนวิเศษ* เป็นหัวหน้าในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยคำ การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยคำจึงเป็นเรื่องของชาวบ้านแม่เหียะ เท่าที่ผู้วิจัยทราบ ทางการไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมอีกเลย ปัจจุบัน ชาวบ้านแม่เหียะยังประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีนี้อยู่ แต่ทางการรับรู้ด้วย โดยถือเป็นกิจกรรมของสภาตำบล ถึงกระนั้นทางการก็ไม่ได้ตั้งงบประมาณสำหรับกิจกรรมนี้ และที่จริงแล้วในทางปฏิบัติทางการไม่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย เมื่อปี พ.ศ. 2529 นายอำเภอได้เข้าไปร่วมพิธีกรรมด้วย แต่การไปครั้งนั้น เพราะแม่ ร. ซึ่งเป็นหัวหน้าคนดาครัวหรือเตรียมเครื่องเลี้ยงผี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็นผู้เชิญ (ในขณะนั้นแม่ ร. เป็นหัวหน้ากลุ่มแม่บ้านความสัมพันธ์ระหว่างนายอำเภอกับกลุ่มแม่บ้านมีความสนิทสนมกันมาก) ในกรณีจึงไม่ถือว่าทางการเข้ามาเกี่ยวข้อง

นอกจากนั้น ในพิธีกรรมเลี้ยงผี ยังรับเงินบริจาคหรือเงินทำบุญจากคนที่ไป "ดู" พิธีกรรมอีกด้วย เงินส่วนนี้แบ่งเป็นของม้าขี่ผีธักษ์ กับเงินที่ใช้จ่ายเกี่ยวกับพิธีกรรม เงินบริจาคส่วนที่ใช้จ่ายเกี่ยวกับพิธีกรรมนี้ รวมกับเงินที่ออมหรือรวบรวมจากชาวบ้าน กำนันจะแบ่งใช้ซื้อควาย ครัวหรือเครื่องเลี้ยงผี ค่าจ้างคนฆ่าควาย และทำบุญกับพระที่มาเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีกรรม เมื่อมีเงินเหลือกำนันจะเก็บไว้ และนำไปรวมกับปีต่อไป

<u>ดาครัว (เตรียมเครื่องเลี้ยงผี)</u>

การดาครัวหรือเตรียมเครื่องเลี้ยงผีนี้ มีขึ้นก่อนประกอบพิธีกรรม 1 วัน เรียกว่า วันดา ทำกันที่บ้านของแม่อุ๊ย ป. และแม่ ร. งานดาครัวเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนผู้ชายมีหน้าที่แผ้วดงหรือเตรียมสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรม

จากการสัมภาษณ์ ตั้งแต่ *แสนวิเศษ* เป็นตั้งเข้าหัวหน้าคนประกอบพิธีกรรม *อุ๊ยหล้า* ภรรยาของ *แสนวิเศษ* ก็ได้เป็นหัวหน้าคนดาครัว หลังจากที่ *อุ๊ยหล้า* เสียชีวิตไปแล้ว แม่อุ๊ย ป. ลูกสาวคนเล็กของ *แสนวิเศษ* กับ *อุ๊ยหล้า* ทำหน้าที่แทน เมื่อประมาณ 5-6 ปีที่แล้ว แม่ ป. มีอายุมากขึ้น (ปัจจุบันอายุ 90 ปี) มีสุขภาพไม่ดี ได้มอบหมายให้แม่ ร. ซึ่งเป็นลูกสาวคนเล็กของแม่อุ๊ย ป. ได้รับหน้าที่แทน หัวหน้าคนดาครัวจึงสืบทอดกันในเครือญาติสาย *แสนวิเศษ*

การสืบทอดหน้าที่หัวหน้าคนดาครัวในเครือญาติสาย *แสนวิเศษ* นี้ ทำให้แม่อุ๊ย ป. และแม่ ร. มีบทบาทมากที่สุดในการประกอบพิธีกรรม แม้แต่ตั้งเข้าซึ่งเป็นผู้กล่าวคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะก็ยังมีบทบาทไม่มากเท่า แม่อุ๊ย ป. สามารถกำหนดคนที่จะมาเป็นตั้งเข้าได้ เคยมีคนจากหมู่บ้านอื่นขอทำหน้าที่เป็นหัวหน้าดาครัว ภายในปีนั้น คนที่ร้องขอก็เสียชีวิต แม่ ร. บอกว่าผีปู่แสะย่าแสะไม่ให้ทำ ที่ครอบครัวของแกทำหน้าที่นี้มาโดยตลอดเพราะผีปู่แสะย่าแสะต้องการ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ก่อนหน้าวันประกอบพิธีกรรม 2 วัน แม่ ร. จะซื้อของต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในพิธีกรรมไว้รุ่งขึ้นก่อนวันประกอบพิธีกรรมเรียกว่า วันดา ชาวบ้านผู้หญิงจะมาช่วยกันดาครัว เตรียมเครื่องเลี้ยงผีปุแสะย่าแสะ ในปีนี้ผู้วิจัยเห็นมีคนมาช่วยดาครัวเพียง 9 คนรวมทั้งแม่ ร. และเป็นคนรุ่นอุ้ยถึง 7 คน มีคนรุ่นพ่อรุ่นแม่เพียง 2 คน กับไม่มีคนรุ่นอื่นอยู่เลย ของที่ต้องเตรียม ได้แก่ ควักใส่ครัวหรือกระทง* เทียนเงินเทียนคำ หมาก เมี่ยง บุหรี่ ปลาดิบ ไก่ต้ม ข้าวนึ่ง (ข้าวเหนียว) ผลไม้ ข้าวต้มข้าวหนม และข้าวตอกดอกไม้ นอกจากนั้นยังต้องเตรียมฝ้าย (สายสิญจน์) ไว้ล้อมเขตพิธีกรรม

<u>แผ้วดง**</u> (เตรียมสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรม)

ดง ดงผี ดงใหญ่ ดงผียักษ์ หรือ *ดงเลี้ยงผี* เป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกสถานที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปุแสะย่าแสะที่เชิงดอยคำ อยู่ในเขตหมู่บ้านปาจี้ แต่ต้องผ่านหมู่บ้านอุโบสถ อยู่ปากทางเข้าหมู่บ้านแม่เหียะใน (ดูแผนที่หน้า 22) บริเวณดังกล่าวเป็นเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย หน้าดงเลี้ยงผีมีที่ทำการย่อยของกรมป่าไม้ตั้งอยู่ พื้นที่นี้ปกติชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำกิจกรรมใด เพราะถือเป็นเขตผีปุแสะย่าแสะ หรือ *ผีดง* เช่นเดียวกับ *ดงเจ้าบ้าน* หรือ *ดงเล็ก* ซึ่งเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าบ้าน ชาวบ้านจะไม่เข้าไปทำกิจกรรมใด ๆ นอกจากมีพิธีกรรมเลี้ยงผี สภาพของดงเลี้ยงผีจึงรกไปด้วยต้นไม้เล็กและหญ้า ผู้ชายมีหน้าที่แผ้วถางทำบริเวณนี้ให้เรียบร้อยในวันก่อนวันประกอบพิธีกรรม 1 วัน

ที่ดงเลี้ยงผี มี *หอผี* อยู่ 1 หอ หอผีนี้สร้างด้วยไม้ กว้างยาวประมาณ 2.5 เมตร ยกพื้นสูงประมาณ 0.5 เมตร มุงหลังคาสังกะสี ด้านหน้าอยู่ทางทิศเหนือ มีบันไดขึ้นอยู่ด้านหน้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

* พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2533: 270) ให้ความหมายคำว่า *ควัก* ไว้ว่า *"ควัก น. กระทง- ภาชนะเย็บด้วยใบไม้หรือใบตอง เย็บรอบสูง สำหรับใส่ของ*

** พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2533: 829) ให้ความหมายคำว่า *แผ้ว* ไว้ว่า *"ก. แผ้ว- ทำให้เตียน สะอาดหรือหมดสิ้นไป เตี๊ยว ก็ว่า"*

ภายในหอผีมีหิ้งวางข้าวตอกดอกไม้บูชาผีอยู่ด้านทิศตะวันตก ผู้ชายที่ไปแผ้วดง ก็ต้องทำความสะอาดหอผีด้วย

ในปีนี้ กำนันได้ขอความช่วยเหลือจากสถานีวิจัยและศูนย์อบรมการเกษตรแม่เหียะให้นำรถแทรคเตอร์มาเกรดพื้นที่แทนใช้แรงงานชาวบ้าน จากการสัมภาษณ์พบว่า ทุกวันนี้ไม่มีชาวบ้านทำงานนี้ กำนันจึงตัดสินใจของความช่วยเหลือจากสถานีวิจัยและศูนย์อบรมการเกษตรแม่เหียะ

ขนครัว และหามพระบฏ

ในวันเลี้ยงผี ชาวบ้านผู้หญิงจะช่วยกันขนครัวหรือนำเครื่องเลี้ยงผีที่เตรียมไว้ ไปที่ดงเลี้ยงผี ส่วนผู้ชายส่วนหนึ่งจะไปที่ดงเลี้ยงผีเพื่อเตรียมสถานที่ก่อนประกอบพิธีกรรม ผู้ชายอีกส่วนหนึ่งจะไปหามพระบฏจากวัดป่าจี้ไปยังดงเลี้ยงผี

เมื่อก่อน ชาวบ้านผู้หญิงจะช่วยกันขนครัวจากบ้านแม่อุ๊ย ป. ไปยังดงเลี้ยงผี ด้วยการเดินไป ต่อมาเมื่อมีถนนตัดผ่านดงเลี้ยงผีไปยังหมู่บ้านแม่เหียะใน ชาวบ้านก็ใช้รถขนครัวแทน กำนันเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดหารถสำหรับขนครัว ปีนี้แม่ ร. รับหน้าที่จัดหารถเอง โดยอาศัยรถของเพื่อนบ้าน ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านที่มาช่วยขนครัวมีเพียงครอบครัวแม่ ร. และเพื่อนบ้านอีก 2 คน

กำนันมีหน้าที่ขนโต๊ะหมู่บูชา โต๊ะเก้าอี้ที่ต้องใช้ และรับ-ส่งพระกับม้าขี่ผียักษ์ รวมทั้งนำพระบฏไปดงเลี้ยงผีด้วย ปีนี้กิจกรรมเหล่านี้ประสบปัญหาอยู่มาก เพราะไม่มีคนช่วยกำนันทำ กว่ากำนันจะจัดการสิ่งต่าง ๆ ได้ก็ต้องใช้เวลานาน น่าสังเกตว่า ในสถานการณ์เช่นนี้ไม่ใช่เพราะชาวบ้านไม่ได้ร่วมแรงร่วมใจกันประกอบพิธีกรรมนี้แล้วเท่านั้น แต่ชาวบ้านที่ประกอบพิธีกรรมก็ได้ปรับเปลี่ยนพิธีกรรมให้สมัยใหม่ขึ้น เมื่อก่อนชาวบ้านไม่ใช้โต๊ะเก้าอี้ ปัจจุบันมีโต๊ะไว้เป็นที่รับเงินบริจาค มีเก้าอี้ไว้สำหรับพระนั่งรอ และให้ "ผู้ใหญ่" นั่ง คำว่า "ผู้ใหญ่" ในที่นี้หมายถึงข้าราชการจากอำเภอและ "เศรษฐี" จากในเมือง ตรงนี้ผู้วิจัยขอกล่าวเพิ่มเติมการที่ชาวบ้านเตรียมเก้าอี้ให้ "ผู้ใหญ่" นั้น ไม่ได้หมายความว่า ปกติ "ผู้ใหญ่" จะมาร่วม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิธีกรรม เป็นเพียงความคาดหวังและเผื่อไว้ ในด้านรับ-ส่งพระและม้าขี่ผียักษ์ ก็เป็นการอำนวยความสะดวกแบบสมัยใหม่ เดิมพระและม้าขี่จะเดินไปที่ดงเลี้ยงผีเอง ต่อมาเมื่อมีถนนไปถึงพวกเขาก็ใช้รถไปแทน

การหามพระบฏเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ไม่มีชาวบ้านเข้าร่วม ผู้วิจัยได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับการหามพระบฏในสมัยก่อนบ่อย ๆ ตามประวัติ พระบฏนี้เดิมเก็บไว้ที่วัดพระสิงห์ ต่อมาไปเก็บไว้ที่วัดสวนดอก แล้วจึงนำมาเก็บไว้ที่วัดป่าจี้ พระบฏเก็บไว้ในหีบไม้ เมื่อประมาณ 5 ปีที่แล้ว ได้เปลี่ยนจากหีบไม้เป็นหีบสังกะสี ชาวบ้านผู้ชายมีหน้าที่หามพระบฏไปยังดงเลี้ยงผี การหามเป็นแบบ *หามสี่* (บางคนบอก *หามแปด*) หมายถึงมีคนหาม 4 คน มีฆ้องกลองนำหน้าเป็นขบวนแห่ ต่อมาชาวบ้านเข้าร่วมขบวนแห่น้อยลงเรื่อย ๆ ประกอบกับมีถนนไปถึงดงเลี้ยงผี จึงเปลี่ยนจากการหามพระบฏเป็น *ขนพระบฏ* กระนั้นในปีนี้ก็ยังไม่มีคนช่วยขนพระบฏ กำนันหารถสำหรับขนพระบฏไม่ได้ แม่ ร. ต้องขอรถจากโรงปั้นอิฐในหมู่บ้านป่าจี้มาช่วย มีคนขนพระบฏเพียง 2 คน

ฆ่าควาย

กำนันให้ชาวบ้านไปซื้อควายที่กาดงัว (ตลาดขายวัวควาย) ที่สันป่าตอง กาดงัวเปิดตลาดเฉพาะวันเสาร์ ดังนั้นผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ไปซื้อควาย จึงต้องไปซื้อควายวันเสาร์ก่อนวันประกอบพิธีกรรม แล้วนำมาเลี้ยงไว้จนถึงวันประกอบพิธีกรรม ตอนเช้ามืดของวันประกอบพิธีกรรม คนฆ่าควายจะพาควายไปฆ่าที่ดงเลี้ยงผี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตามเอกสารโบราณ ใน อวหาร 25 ประการ ไม่ได้กล่าวถึงควาย เมื่อกล่าวถึงครัวเลี้ยงผี

เมื่อจักแปงผีปู่แสะย่าแสะนั้นเดือน 8 ออก 5 ค่ำไปจักตั้งหอปู่แสะย่าแสะหื้อแปลง 2 หอ หอเค้านั้นหื้อแปงฝ่ายเหนือไม้รางหื้อมีเครื่องหม้อใหม่ 4 ลูก ขันเหล้า ขัน 1 กล้วย 2 หวี พร้าว 2 ตั้งคู่ขัน 1 หื้อมีผ้าเสื้อ หมากพลูเทียน ข.ด.ค.ม. (อักษรย่อของเข้าตอกดอกไม้) ตามนั้น ลาบส้าอ่อมปิ้งตามนั้น หอพระรสี 2 หอ หื้อแปงฝ่ายใต้ไม้ราง หื้อมี

ขนมต้มเข้าหนม 8 ควัก ข.ต.ด.ม. (เข้าตอกดอกไม้-ผู้ปริวรรต) เทียนตามนั้น ทัง 2 หอ หอกุมภัณฑ์ 2 ตน หื้อแปง 2 หอ แปงวันตก (ตะวันตก) ไม้ร้าง และหอขันเหล้า และพร้าวหมากพลูเทียนก็ตามนั้น ลาบส้าอ่อมปิ้งก็ตามนั้น เอาในขันปูและย่าและนั้นแปงเปน 2 ขัน บอกหื้อปูจามย่าจามดอยใต้กิน

แต่ใน ตำนานเชียงใหม่/พิธีเลี้ยงปูและย่าและ กล่าวไว้ชัดเจนว่า ต้องนำควายไปเลี้ยงผีปูและย่าและ

คันถึงอาชาปเวฬิเดือน 8 ออกมาแลรุ่งปีไหน เขาค็เอาควายผู้ดำบดีหำเที่อนั้นแล บ่เสียลักขณะที่ไหนนั้นไปเลี้ยงปูและย่าและอยู่ดอยเหนือที่ดินดอยอุจฉุปัพพตะคือดินดอยสุเทพนั้น ตวงไปเลี้ยงย่าและอยู่ดอยใต้ที่ดินดอยดำริมน้ำแม่เหียะ ฝายน้ำทังเหนือหั้นตัว 1 คันจักพลิกัมม์ปูชาแกมเลี้ยงปูและย่าและดอยเหนือดอยใต้นั้น หื้อได้ไปนิมนต์เอาสารูปพระเจ้าอยืนองค์ 1 สูงหื้อพอเก้าสอกอันท่านแต้มใส่ผ้าชื่อวาพระบฏ อันท่านสวดแล้วนั้นไพเมตตาโปรดอัสเดิม หื้อเอาไปกางห้อยต้นไม้ไว้ที่เราจักพลิกัมม์ปูชาแกมเลี้ยงปูและย่าและหั้น ค็หื้อได้ไปนิมนต์เอาเจ้าภิกขุอ้นเม็กใหม่หื้อพอ 8 ตน ไปสูตอบรมพระบฏนั้นเที่อต่อชื้นควายชื้นควายชากผีนั้น คันคนแลธุพระฉันแล้วแลกินบ่เลี้ยงนั้นหื้อได้เอาไปฝังเสียยังดินเสีย อย่าได้เอากินยังบ้านยังเรือนบ่ดีเนื้อ

แต่เดิม "ควาย" ทั้งตัวคงไม่ใช่องค์ประกอบที่สำคัญในพิธีกรรมเลี้ยงผีนี้ ต่อมาจึงใช้ควายทั้งตัว เรารู้แน่ว่าในสมัย พระยาคำฟั่น มีการเลี้ยงผีปูและย่าและด้วยควายทั้งตัวแล้ว

บัดนี้พระองค์เป็นเจ้าอยู่เค้าอยู่เหนือหัวนพบุรีนครเชียงใหม่เป็นเค้า และเจ้าอุปราชาฝ่ายหน้าหอคำและสิงสาสน์ราชบุตรเจ้าชุตน และท้ายพญาเหนือสนามชุตน ประชาณาราษฎรชุตนก็ใช้ข้าหื้อเป็นราชทูตา นำเอามหิงษาควายตัวเลาเขางาม นำมาถวายตามจารีตประเวณีมีมาลวงแล้วตามโบราณ จารีตแต่อั้นเดิมมีล่วงแล้วแต่ก่อนดีหลี บัดนี้ผู้ข้าก็ได้นำเอามหิงษาควายตัวเลาเขางามมาถวายตามจารีต รอปูเจ้าย่าเจ้าจุ่งมารับเอาแล้วผู้ข้าก็ได้ตกแต่งบรรณาการหื้อปูเจ้าย่าเจ้าได้เสวยเครื่องบูชาก็ยังมีหลายสิ่ง. . .

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำหรับพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยสุเทพ พบว่าแต่ก่อนชาวบ้านแม่เหียะไม่ได้เลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะด้วยควายทั้งตัว มีเพียงบางปีเท่านั้นที่เลี้ยงผีด้วยควายทั้งตัว พวกเขาใช้ควาย *"เป็นกิโล"* จนเมื่อประมาณทศวรรษที่ 2500 ผียักษ์แสะบอกชาวบ้านผ่านม้าขี่ว่า *"กินไม่อิ่ม ทีนี้จะกินเป็นตัว"* ในปีรุ่งขึ้น ผียักษ์ (บางคนว่าเป็นผีย่าแสะ) มาลงม้าขี่ผู้ชายคนหนึ่ง แล้วกินเนื้อควายสด ๆ ตั้งแต่นั้นมา ชาวบ้านจึงต้องซื้อควายเป็น ๆ มาเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ

ในทางทฤษฎี ควายที่ใช้เลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยคำ มีลักษณะ *"ควายดำกีบผึ้ง. . . ควายดำกีบผึ้งนี่มันตีนบ่ย่ำไก กีบมันยังเหลืองอยู่"* แต่ในทางปฏิบัติ ปีที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูล พบว่า คนซื้อควายไม่ได้เลือกควายตามลักษณะดังกล่าว เขาเลือกซื้อควายที่มีราคาเท่ากับเงินที่ได้จากกำนัน คือ ราคาประมาณ 5,000 บาท

การฆ่าควาย เดิมชาวบ้านผู้ชายกลุ่มหนึ่งช่วยกันฆ่าในตอนเช้ามืดของวันประกอบพิธีกรรม พวกเขาใช้ไม้ทุบหัวควายบ้าง หรือเอามีดแทงหัวควายบ้าง แล้วปล่อยให้ควายตาย ชาวบ้านเล่าว่า ทิศทางหันหัวของควายเมื่อตาย จะเป็นเครื่องทำนายน้ำฟ้าน้ำฝน หากควาย

ภาพที่ 2 คนรับจ้างฆ่าควายกำลังชำแหละหนังควาย

หันหัวไปทางทิศตะวันตกหรือทิศตะวันออก ปีนั้นน้ำฟ้าน้ำฝนจะดี แต่หากหันหัวไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ ปีนั้นน้ำฟ้าน้ำฝนจะไม่ดี เพราะควายนอนตายขวางทางน้ำ (ลำน้ำแม่เหียะไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก) แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านไม่ได้สนใจทิศทางหันหัวของควายแล้ว เมื่อปี พ.ศ. 2529 ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าประเทศญี่ปุ่น ร่วมกันจัดทำเทปบันทึกภาพพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่เชิงดอยคำ คณะผู้จัดทำได้ขอให้ชาวบ้านจ้างคนฆ่าสัตว์จากโรงฆ่าสัตว์มาฆ่าควายแทน เนื่องจากไม่เหมาะที่จะถ่ายทำเป็นเทปบันทึกภาพ ตั้งแต่นั้นมา แม่ ร. และกำนันก็ตัดสินใจจ้างคนฆ่าสัตว์แทน ด้วยเหตุผลว่าให้ชาวบ้านฆ่าควายแล้ว พวกที่ฆ่าควายจะยักยอกเนื้อควายไป ปีนี้กำนันได้จ้างคนฆ่าสัตว์ที่เป็นชาวบ้านแม่เหียะ เขาไม่ได้สนใจการหันหัวของควาย เขาเพียงแต่ทำให้ควายตาย และชำแหละควายให้ชาวบ้าน เมื่อเสร็จหน้าที่แล้ว เขาก็จากไป

หลังจากที่ฆ่าควายแล้ว ชาวบ้านจะปันเนื้อควายส่วนหนึ่งไปทำแกงอ่อมและลาบ ส่วนที่เหลือนำไปจัดแต่งเป็นตัวควายที่หน้าหอผี ชาวบ้านปรุงแกงอ่อมที่ต้นไม้ใหญ่หน้าหอผี เมื่อก่อนใช้หม้อดิน เรียกว่า *หม้อแกงกำ* ปัจจุบันใช้ปี๊บสังกะสี มีจำนวน 6 ปี๊บ เท่ากับหมู่บ้านในตำบลแม่เหียะ เมื่อปรุงเสร็จแล้ว นำไปไว้ที่ข้างซากควายหน้าหอผี

ภาพที่ 3 ซากควายที่ชาวบ้านนำมาจัดแต่งเป็นตัวควาย

แปงหอผี* (สร้างหอผีสำหรับประกอบพิธีกรรม)

ระหว่างที่กลุ่มผู้ชายส่วนหนึ่งกำลังจัดการกับซากควายและปรุงเนื้อควายอยู่นั้น อีกกลุ่มหนึ่งจะแปงหอผีหรือสร้างหอผี หอผีนี้เรียกว่า *หอน้อย* มีจำนวน 12 หอ เป็นไม้ไผ่ มีเสา 4 เสา สูงประมาณ 0.75 เมตร กว้าง-ยาวประมาณ 0.5 เมตร ระหว่างเสาด้านบนตริงต่อกันด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก และมีไม้ไผ่สานแบบหยาบ ๆ พอให้วางควักเลี้ยงผีได้ หอน้อยจำนวน 11 หอ ตั้งเรียงห่างกันเป็นแถวหน้าหอใหญ่เยื้องไปทางตะวันตกเล็กน้อย เรียงกันเป็นแนวทิศเหนือ-ใต้ อีก 1 หอ อยู่ทางทิศตะวันออกของหอผีเล็กที่อยู่เหนือสุด หน้าหอใหญ่มี *ท้าวทั้งสี่* เป็นเสาไม้สูงประมาณ 1 เมตร มีแผ่นกระดานตริงกับหัวเสาเพื่อไว้วางควัก ต่ำลงมาจากหัวเล็กน้อย มีไม้ยาวตอกเป็นรูปกากบาท หันปลายไปทางทิศเหนือ-ใต้ และทิศตะวันออก-ตะวันตก ปลายไม้ทั้งสี่มีแผ่นไม้ตริงอยู่เพื่อไว้วางควัก ปกติท้าวทั้งสี่นี้มีสภาพไม่ดี ทุกครั้งที่ประกอบพิธีกรรม พวกเขาจะต้องซ่อมแซม

เมื่อแปงหอน้อยเรียบร้อยแล้ว พวกผู้หญิงจะนำควักไปวางไว้ที่หอน้อย และท้าวทั้งสี่ที่หอน้อย 2 หอแรกนับจากหอใหญ่มีควักหอละ 2 ควัก ส่วนอีก 9 หอ หอละ 1 ควัก หอสุดท้ายที่ตั้งแยกแถวกับหอน้อยอื่น ๆ มีควักใส่ผลไม้อย่างเดียว 1 ควัก หอน้อยหอแรกนับจากหอใหญ่เป็นหอ *แม่เจ้าคำเขียว* หอที่สองเป็นหอ *ย่าแสะ* หอที่สามเป็นหอ *ปู่แสะ* ส่วนอีก 8 หอเป็นหอลูก ๆ ของปู่แสะย่าแสะ หอน้อยที่วางควักผลไม้เป็นหอ *พระฤาษี*** หอแรกมีควัก *พญาช้าง* เพิ่ม และหอที่สองมีควัก *พญาม้า* เพิ่ม ทำให้หอน้อยหอแรกและหอที่สองมีควักหอละ 2 ควัก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

* พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2533: 783) ให้ความหมายคำว่า *แปง* ไว้ว่า *"ก. สร้าง, ทำ, ประดิษฐ์"*

** เปรียบเทียบกับรายงานของ Tanabe (1991: 43) หอแรกเป็นหอ *แม่เจ้าคำเขียว* หอที่สองเป็นหอ *ปู่แสะ* หอที่สามเป็นหอ *ย่าแสะ* และหอที่สิบเอ็ดเป็นหอ *ขุนหลวงวิลังคะ* ความแตกต่างนี้แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมีความเข้าใจเกี่ยวกับหอผีแตกต่างกันจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยก็ได้ข้อมูลจากชาวบ้านบางคนแตกต่างจากข้างต้น

หลังจากนั้น ชาวบ้านจะใช้ *ฝ้าย* หรือสายมิญจน์ล้อมรอบบริเวณหอผีทั้งหมด และชากควาย เป็นการแสดงเขตพิธีกรรม ชาวบ้านบางคนบอกว่า เขตนั้นเป็นเขตผีปู่แสยย่าแสย บางคนบอกว่าเป็นเขตผียักษ์ ปกติห้ามไม่ให้คนเข้าไปในเขตนั้น ยกเว้นตั้งเข้า กับม้าขี่ จากการสังเกต ชาวบ้านที่ไป "ดู" พิธีกรรมนี้ ไม่ได้เข้าไปในเขตดังกล่าว อาจเป็นเพราะเมื่อเห็นวงฝ้ายก็เข้าใจว่าเป็นเขตพิธีกรรม หรืออาจเป็นเพราะโฆษกกล่าวห้ามไว้ แต่ปรากฏว่ามีนักวิชาการ นักสื่อสารมวลชน และนักท่องเที่ยวเข้าไปในเขตนี้เป็นจำนวนมาก ผู้คนเหล่านี้ใช้กล้องถ่ายรูปเป็นใบเบิกทาง มีชาวบ้านบางคนพูดถึงเรื่องนี้ว่า เขตผียักษ์นี้ห้ามไม่ให้คนเข้าไป หากเข้าไปแล้วจะทำให้ยักษ์ออกมากินคนได้ หลังพิธีกรรมเลี้ยงผีปีนี้มีคนเสียชีวิตอย่างไม่รู้สาเหตุ 2 คน และในระยะเวลาประมาณ 1 เดือนมีชาวบ้านแม่เหียะเสียชีวิตอีก 3 คน

ภาพที่ 4 ชาวบ้านผู้ชายกำลังแปงหอ

หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ห้อยพระบฏ

หลังจากขนพระบฏมาถึงดงเลี้ยงผี มีชาวบ้านผู้หญิงนำข้าวตอกดอกไม้มาบูชาพระบฏ จากนั้นครูใหญ่ ชาวบ้านผู้ชาย 4 คนช่วยกันห้อยพระบฏกับต้นไม้ใหญ่หน้าเขตผียักษ์ พระบฏนี้จะแกว่งไปมา เมื่อห้อยพระบฏแล้ว มีชาวบ้าน 1 คน ตีกลองหน้าพระบฏ

พระบฏเป็นผ้าขนาดกว้างประมาณ 2.5 เมตร ยาวประมาณ 4 เมตร เป็นรูปวาดพระพุทธเจ้าประทับยืน ซ้ายขวามีพระสารีบุตรและพระโมคัลลานะประทับยืนอยู่ ด้านซ้ายบนมีพระพรหมโปรยดอกไม้ถวายพระพุทธเจ้า ด้านขวาบนมีเทวดายกฉัตรถวายพระพุทธเจ้า ด้านล่างเป็นรูปสระน้ำ มีสัตว์ต่าง ๆ อยู่ด้วย ตามประวัติพระบฏนี้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2469 เป็นภาพที่เขียนลอกขึ้นใหม่ ส่วนพระบฏเดิมนั้นสูญหายไปแล้ว พระบฏนี้ซ่อมแซมอีกครั้งหนึ่งเมื่อประมาณ 5-6 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับพระบฏที่ห้อยในพิธีกรรมว่า หากพระบฏแกว่งแรง ปีนั้นน้ำฟ้าน้ำฝนจะมาก ยิ่งแกว่งแรงจนกระแทกต้นไม้ตลอด ก็ยิ่งแสดงว่าน้ำจะยิ่งมาก แต่หากพระบฏแกว่งไม่แรงหรือไม่แกว่งเลย แสดงว่าปีนั้นน้ำฟ้าน้ำฝนน้อย ยังมีความเชื่ออีกอย่าง

ภาพที่ 5 พระบฏ

หนึ่ง คือ หากพระบฏแกว่งแรงหรือแรงจนกระทั่งกระแทกต้นไม้ แสดงว่า ผีปู่แสะย่าแสะหรือผียักษ์พอใจการเลี้ยงในปีนั้น แต่หากพระบฏแกว่งไม่แรงหรือไม่แกว่ง แสดงว่า ผีปู่แสะย่าแสะหรือผียักษ์ไม่พอใจการเลี้ยง

เจริญพระพุทธมนต์

ชาวบ้านปูเสื่อไว้สำหรับพระเจริญพระพุทธมนต์ด้านทิศตะวันออกของพระบฏ นั่งเป็นแนวทิศเหนือ-ใต้ มีโต๊ะหมู่บูชาและพระพุทธรูปอยู่ด้านทิศเหนือ พระที่นิมนต์มามี 5 รูป เป็นเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ในตำบลแม่เหียะ และหากมีพระนอกเหนือจากที่นิมนต์มาดูพิธีกรรม ชาวบ้านก็จะนิมนต์ให้ร่วมเจริญพระพุทธมนต์ด้วย ปีนี้มีพระเจริญพระพุทธมนต์ทั้งหมด 8 รูป

จากข้อมูลในเอกสารโบราณ อวหาร 25 ประการ กล่าวว่า มีการบวชพระใหม่ของเมืองเชียงใหม่ แล้วแบ่งครึ่งพระใหม่ *"เกิ่ง 1 ไปเมตตาพระเกิดดอยเหนือ เกิ่ง 1 ขึ้นดอยใต้"* ส่วนใน ตำนานเชียงใหม่/พิธีเลี้ยงปู่แสะย่าแสะ กล่าวว่า เมื่อประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ *"ค่ำหื้อได้ไปนิมนต์เอาเจ้าภิกขุอันเพ็กใหม่หื้อพอ 8 ตน ไปสูตอบรมพระบฏนั้นเทื่อ"* จะเห็นว่า มีการกำหนดจำนวนพระที่ไปร่วมพิธีกรรม สมัยหนึ่งกำหนดที่พระบวชใหม่ ซึ่งไม่เท่ากันในแต่ละปี อีกสมัยหนึ่งกำหนดไว้อย่างน้อย 8 รูป ที่ตำบลแม่เหียะเคยมีกำหนดไว้ 8 รูป ต่อมาเหลือ 5 รูป เท่ากับจำนวนวัดในตำบลแม่เหียะ

เมื่อห้อยพระบฏแล้ว ตั้งเข้าจะนำชาวบ้านสวดมนต์ และอาราธนาศีล เมื่อพระสมาทานศีลแล้ว ก็เจริญพระพุทธมนต์ พระเจริญพระพุทธมนต์เรื่อยจนจบ และดูเหมือนไม่ต้องรอให้พิธีกรรมส่วนอื่นจบ เมื่อพระเจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ชาวบ้านก็นำภัตตาหารเพลไปถวายในปีนี้ เป็นจังหวะเวลาเดียวกับที่มีพิธีกรรมบนหอผีใหญ่

อัญเชิญท้าวทั้งสี่ และอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะ

หลังจากที่ตั้งเข้านำสวดมนต์และอาราธนาศีลแล้ว แกก็มา *กล่าวคำอัญเชิญท้าวทั้งสี่* ที่หน้าหอผีใหญ่ตามความเชื่อของชาวบ้าน การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นกิจกรรมทางศาสนาของ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชาวบ้าน หรืองานมงคล จะต้องบอกกล่าวท้าวทั้งสี่ เพื่อบอกกล่าวให้ท้าวทั้งสี่มาในพิธีกรรม และได้รับรู้การกระทำของพวกเขา *ท้าวทั้งสี่* ในความคิดของชาวบ้าน หมายถึง ท้าวประจำทิศทั้งสี่ และยังรวมพระอินทร์กับพระแม่ธรณีเข้าไปด้วย การสร้างท้าวทั้งสี่จึงมีที่วางควัก 5 ที่ อีกควักหนึ่งวางไว้ที่โคนเสา

เมื่ออัญเชิญท้าวทั้งสี่แล้ว ตั้งเข้าจะไปอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะและบริวารที่หอน้อย ที่จริงก่อนวันประกอบพิธีกรรม 1 วัน ตั้งเข้าได้ไปกล่าวคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะที่ดงเลี้ยงผีครั้งหนึ่งแล้ว คำกล่าวอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะที่ตั้งเข้าใช้เป็นฉบับเดียวกับที่ *แสนวิเศษ* ได้จากเจ้าเมืองเชียงใหม่ คือ ฉบับที่ไกรศรี นิมมานเหมินท์นำมาปริวรรตเผยแพร่ (Kraisri Nimmanhaeminde, 1967: 207-225) ในคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะนี้ มีอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะก่อนวันพิธี อัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะวันพิธี คำอัญเชิญกุมภัณฑ์ คำอัญเชิญขุนหลวงวิลังคะ คำอัญเชิญฤาษี และคำอัญเชิญท้าวทั้งสี่ จากการสัมภาษณ์ ดูเหมือนแม่อิ๊ย ป. จะใช้ *"หนังสือ"* เป็นสัญลักษณ์สำหรับการแต่งตั้ง ตั้งเข้า เพราะเมื่อแต่งตั้งตั้งเข้าคนใหม่ แกจะมอบหนังสือคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะให้ และเมื่อจะถอดถอนก็เอาหนังสือคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะนั้นคืน ปัจจุบันต้นฉบับไม่ได้อยู่ที่ชาวบ้านแล้ว ตั้งเข้า

ภาพที่ 6 ตั้งเข้ากำลังอัญเชิญท้าวทั้งสี่

บอกว่า อยู่ที่ "*อาจารย์ มช.*"* ส่วนที่แกมีเป็นฉบับคัดลอกใหม่

เมื่อตั้งเข้ากล่าวคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะทั้งหมดแล้ว เป็นอันเสร็จหน้าที่ของตั้งเข้า หลังจากเสร็จพิธีกรรมเลี้ยงผีแล้ว ตั้งเข้าจะได้หัวควายไป เมื่อมีการเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะด้วยควายทั้งตัว ก็เกิดปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการแบ่งปันซากควาย จากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยไม่ได้ข้อมูลเกี่ยวกับมูลเหตุของการเปลี่ยนตั้งเข้าใหม่ แม่ ร. พูดถึงชาวบ้านแย้งส่วนต่าง ๆ ของควาย หนึ่งในผู้สร้างปัญหาตามความเห็นของแม่ ร. คือ ตั้งเข้า แม่อุ๊ย ป. เคยเปลี่ยนตั้งเข้าเพราะตั้งเข้าจะเอาส่วนของซากควายมากกว่าที่แม่อุ๊ย ป. แบ่งให้

ลงผียักษ์ (ทรงผียักษ์)

ขณะที่ตั้งเข้ากำลังกล่าวคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะ บนหอผีก็มีการลงผียักษ์ ตามความเข้าใจของชาวบ้านแตกต่างกัน บางคนบอกว่า ลงผีย่าแสะ บางคนบอกว่า ลงผียักษ์ แม่ ร. บอกว่า ม้าขี่ ด. เป็นม้าขี่ย่าแสะ ปู่แสะมาลงก่อน แล้วย่าแสะจะมาลงทีหลัง ส่วนม้าขี่ ก. เป็นม้าขี่ผียักษ์ ม้าขี่ ด. เป็นม้าขี่ผีย่าแสะเมื่อประมาณ 20 ปีก่อน ส่วนม้าขี่ ก. เป็นม้าขี่ผียักษ์เมื่อประมาณ 10 ปีก่อน

เราไม่รู้แน่ว่า การทรงผีปู่แสะย่าแสะเริ่มมีตั้งแต่เมื่อไร จาก "คำอัญเชิญ ปู่แสะ-ย่าแสะ" ดูเหมือนมีนัยคล้ายกับมีการทรงเหมือนกัน *"มิวัตถาอาภรณะเครื่องนุ่งหย้องกายา สะใบกาสาเกี้ยวอกแอ่น ลวนคำปิ่นเกล้าช้องแว่นหวีหัว ตกแต่งไว้หื้อปู่เจ้าย่าเจ้าได้นุ่งทรงเครื่องแล้วจุ่งเสวยโภชนะเลยทุกสิ่งทุกเยื่องอันเครื่องเสวย"* กล่าวคือ จะมีเครื่องนุ่งห่มอยู่ด้วย และอัญเชิญให้กินเครื่องครัวที่นำมาเลี้ยง

หากพิธีกรรมเลี้ยงผีนี้มีการทรงผีปู่แสะย่าแสะตั้งแต่สมัย *พระยาคำฝั้น* จริง พิธีกรรมนี้ก็น่าจะมีบทบาทมากขึ้นในช่วง พ.ศ. 2427-2428 ตรงกับสมัย *พระเจ้าอินทรวิชยานนท์* (พ.ศ.

---

* ข้อมูลนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากตั้งเข้า แต่ตั้งเข้าก็ไม่บอกว่า เป็นใคร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2513-2439) สมโชติ อ้องสกุล (2531: 74-75) กล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นว่า *พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนิรัติปรีชากร* เสด็จขึ้นมาเป็นข้าหลวงพิเศษที่เชียงใหม่ และเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีใหม่ โดยใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรและชำระภาษีเป็นเงินตราแทนสิ่งของ การกระทำนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของผู้ปกครองท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ในช่วงนี้เองมีการทรงเจ้ากันมาก และเจ้จต่าง ๆ ที่มาลงทรงจะบอกว่า การกระทำของ *พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนิรัติปรีชากร* เป็นสิ่งเลวร้ายและควรล้มเลิกเสีย การทรงเจ้านี้ เป็นวิธีการอย่างหนึ่งของเจ้านายฝ่ายเหนือที่ใช้ต่อสู้กับอำนาจของ *พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ* หากพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะมีการทรงผีจริง ก็น่าจะเป็นพิธีกรรมหนึ่งเหมือนกันที่เจ้านายฝ่ายเหนือจะใช้เป็นเครื่องมือ

ส่วนสุทธิวาริ สุวรรณภาชน์ (2508) ได้กล่าวว่า

> *ต่อมาราว พ.ศ. 2480 ทางรัฐบาลให้งดพิธีบวงสรวง จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2483-2484 เกิดสงครามอินโดจีนขึ้นจึงได้ฟื้นฟูประเพณีขึ้นมาอีก ในวันแรม 14 ค่ำเดือน 7 (เดือน 9 เหนือ) ได้เกิดมีการฆ่าควายตัวเดียว และมีคนทรงให้ปู่แสะย่าแสะ ลงประทับทรง ณ สถานที่ปู่แสะย่าแสะอยู่ คือที่เชิงดอยคำด้านทิศตะวันออก*

การทรงผีปู่แสะย่าแสะที่สุทธิวาริ สุวรรณภาชน์กล่าวถึงนี้เป็นการทรงผีในพิธีกรรมเลี้ยงผีที่ดอยคำ

สำหรับการทรงผีที่ดอยคำนี้ เป็นการทรงผีย่าแสะ แต่ก่อนที่ย่าแสะจะมาลงทรงปู่แสะจะมาลงทรงก่อนเพียงชั่วครู่แล้วออกไป จากนั้นย่าแสะจะมีบทบาทในพิธีกรรม จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านปาจี้ พบว่า เมื่อก่อนย่าแสะจะกินไข่ไก่ มีทั้งไข่สดและไข่ต้ม ต่อมาราวทศวรรษ 2500 ได้มีการทรงผียักษ์ ผียักษ์จะลงมากินเนื้อควายสด ในช่วงนี้ย่าแสะจะมีบทบาทน้อยลง และมีบทบาทน้อยลงเรื่อย ๆ เมื่อประมาณ 3-4 ปีที่แล้ว ขณะม้าขี่ ด. ลงทรงผีย่าแสะอยู่นั้น ก็ได้ขึ้นไปนั่งบนหีบพระบฎ ม้าขี่ทรงผียักษ์ต้องมาไล่ สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้าน เพราะม้าขี่ ด. เป็นผู้หญิงขึ้นไปนั่งบนหีบพระบฎเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม ปกติผู้หญิงจะถูกต้องพระบฎไม่ได้อยู่แล้ว ความสำคัญของม้าขี่ ด. จึงยิ่งลดลงไปอีก ขนาดที่ในปีนี้แม่ ร. ไม่ได้ไปบอกกำหนดวันประกอบพิธีกรรม *"ป้า ด. ไม่สำคัญ ไม่ต้องไปบอก แกรู้ แกมาเอง"* และปีนี้ม้าขี่ ด. มาร่วม

พิธีกรรมในสถานภาพแม่ชี ม้าขี่ ด. บอกคนที่ไปในพิธีกรรมนั้นว่า ต่อนี้ไปย่าแสะจะไม่มาลงอีกแล้ว เพราะถึงเวลาที่ต้องรักษาศีลในถ้ำ ย่าแสะได้ให้ม้าขี่ ด. มาบอกกับทุกคน และให้ทุกคนรักษาศีล

ส่วนม้าขี่ ก. มีบทบาทในพิธีกรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ แม่ ร. ให้ความสำคัญมากขนาดให้กำนันจัดรถรับ-ส่ง เพราะม้าขี่ ก. อยู่อีกตำบลหนึ่ง ห่างไปประมาณ 3 กิโลเมตร คนที่ไป "ดู" พิธีกรรมก็ต้องการดูผียักษ์ลงม้าขี่ ก. ขณะที่ตั้งเข้ากำลังกล่าวคำอัญเชิญผีปู่แสะย่าแสะผียักษ์ก็ลงม้าขี่ ก. ผียักษ์ในร่างม้าขี่ ก. จะเดินลงจากหอผีใหญ่ ไปกินครัวแต่ละครัว แล้วไปกินเนื้อควายสด ๆ ที่ชาวบ้านเตรียมไว้ จากนั้นจะเอาเนื้อควายสดขึ้นไปกินบนต้นไม้นอกเขตผียักษ์ จนเป็นที่พอใจแล้วจะกลับขึ้นหอผีใหญ่ เปลี่ยนชุดใหม่ แล้วไปฟ้อนหน้าพระบฏ เมื่อฟ้อนถวายพระบฏเรียบร้อยแล้วก็จะกลับขึ้นหอผีใหญ่ ระหว่างทางจะเอาฝ้ายล้อมเป็นเขตผียักษ์นั้นแบ่งให้กับคนที่ไปดูพิธีกรรม

ภาพที่ 7 ม้าขี่ ก. กำลังทรงผียักษ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 8 ผียักษ์กำลังกินเนื้อควาย

ภาพที่ 9 ผียักษ์ฟ้อนหน้าพระยฎ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เก็บครัว

พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะเสร็จเมื่อผียักษ์ออกจากร่างม้าขี่ ก. แล้ว สำหรับคนดู พิธีกรรมได้จบไปตั้งแต่ผียักษ์ฟ้อนหน้าพระบฏเสร็จ ต่างก็แยกย้ายกันกลับ ชาวบ้านผู้ชายแต่ละหมู่บ้านมาช่วยกันแบ่งปันเนื้อควายกลับหมู่บ้าน ส่วนแม่ ร. เก็บเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่นำมากลับบ้านเช่นกัน คงปล่อยให้บริเวณดงเลี้ยงผีมีเศษกระดาษและถุงพลาสติกเต็มไปหมด รอไว้แผ้วดงใหม่ในปีหน้า เหมือนกับที่โฆษกประกาศในตอนท้ายว่า แล้วปีหน้าพบกันใหม่ ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 9

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย